

Turkish Studies

Economics, Finance and Politics

Volume 13/22, Summer 2018, p. 31-49

DOI Number: <http://dx.doi.org/10.7827/TurkishStudies.14150>

ISSN: 1308-2140, ANKARA-TURKEY

Research Article / Araştırma Makalesi

Article Info/Makale Bilgisi

✍ Received/Geliş: Eylül 2018

✓ Accepted/Kabul: Eylül 2018

👤 Referees/Hakemler: Doç. Dr. Özcan GÜNGÖR - Dr. Öğr. Üyesi
Necati SÜMER - Dr. Öğr. Üyesi Kenan DEMİR

This article was checked by iThenticate.

TÜRKİYE'DE SİYASET, DİN VE LİDERLİK: RECEP TAYYİP ERDOĞAN ÖRNEĞİ

Ramazan AKKIR*

ÖZET

Toplumun bir nevi şahsi manevisi olan lider, etkileme ve yönlendirme gücü ile siyasete yön verirken, toplumu ve kendi seçmen kitlesini olumlu veya olumsuz yönde dönüştürebilmektedir. Türkiye gibi siyasetin ve demokrasinin lider merkezli olduğu bir toplumda, liderin geçmişi, düşüncesi, kişilik yapısı, dini, ideolojisi, amaçları ve stratejisi oldukça önem arz etmektedir. Değişimin ve dönüşümün mimarı olan lider, siyasetin manivelası olma özelliği taşır ve belirleyici etkilere sahiptir. Bu makale, Türkiye siyasetinde güçlü bir ağırlığa sahip olan siyasal liderlik olgusunu, Recep Tayyip Erdoğan örnekliliği üzerinden incelemeyi hedeflemektedir. Erdoğan'ın başarısının yapı taşlarını; içinde bulunduğu toplumsal sınıf, almış olduğu eğitim, yüklenmiş olduğu ideoloji ve erken yaşta benimsemiş olduğu dini değerler oluşturmuştur. Erdoğan, neredeyse ortaokuldan itibaren siyasetin içinde politik bir aktör olarak var olmuştur. 2001 yılından itibaren AK Parti ile Türk politik hayatına damgasını vurmuş ve vurmaya da devam etmektedir. Oyunu sürekli artıran ve gücünü konsolide eden Erdoğan'ın incelenmesi, başta Türk siyasetine ve toplumuna ardından da küresel politik düşünceye katkı anlamını taşır. Bundan dolayı Erdoğan'ın başarısının parametrelerini ve lider olarak çizdiği siyasal portreyi incelemek vazgeçilmez öneme sahiptir. Bu çalışma, Erdoğan'ın medyaya yansıyan konuşmalarının analiz edilerek başarısının kodlarının yakalanmaya çalışması ile ortaya çıkmıştır. Deskriptif bir yöntemle dayanan bu çalışma, Erdoğan'ın geçmişi üzerinden lider merkezli siyasetin okunması, değerlendirilmesi ve yorumlanmasına dayanmaktadır.

Anahtar Kelimeler: Siyaset, liderlik, demokrasi, muhafazakar demokrat, Erdoğan.

* Dr. Öğr. Üyesi Tekirdağ Namık Kemal Üniversitesi El-mek: ramazanakkir@gmail.com

**POLITICS, RELIGION AND LEADERSHIP IN TURKEY: THE
EXAMPLE OF RECEP TAYYİP ERDOĞAN**

ABSTRACT

The leader, a pattern of society as a role model, can transform society and his own constituency in a positive or negative way while politics has given direction by power of influence and management. *Like Turkey*, in a society which is based on leader-oriented politics and democracy, the leader's past, thoughts, personality, religious aspects, ideologies, goals and strategies are very important. Namely, the leader, who is the architect of change and transformation, has the ability to be lever of politics and *significant* effects on it. This article aims to examine the concept of political leadership, which has a strong influence in political cases of Turkey through example of Recep Tayyip Erdogan. *Sine qua non*s of Erdogan's success is combined with the social class he belonged, the education he got, the ideology, he had and the religious values he adopted at an early age. Under these conditions, he has been in politics since middle school and has become a leading figure of Turkish political life since 2001. Thus, examination of his parameters of success and the political portrait has become important. In this study, it is aimed to analyze the speeches of Erdogan in the media and to capture the codes of his success and to present his political portrait based on a descriptive method.

STRUCTURED ABSTRACT

Political leadership is one of the important works of politics. Many books have been written about political leadership, types of leadership or characteristics of leaders in many different societies from Ancient Greece to China, from Western civilization to Islamic world. In this respect, every society has made the definition of the leader based on his own culture and civilization. It is possible to find definitions or typologies about the leader in Plato's State, the Art of War of San Tzu, or in the political texts produced in Islamic society. Philosopher king, brave commander, padishah, king, mighty ruler or president are some of these typologies about leader.

The most important characteristic of the leader, who brings his group to certain targets, activates them, and who collects their demands, goals and expectations in his own way, is to have the power to influence different segments of society. Political leadership in Turkey in which leader-centered form of politics is effective is quite important. In this country, where political parties with different political agendas produce policies, politics is the leader indexed. The leader has a decisive influence on politics; He determines the political form with his vision, transforms the society and contributes to the establishment of democratic culture.

In leader-oriented politics is dominated by a conservative society like Turkey, religion is a very important value. Religion has a decisive influence on political behavior of people, such as voting or supporting a party. In Turkey's recent history, it is seen that voters who are religious or have religious sensibilities voted often religious leaders or parties

respectful of conservative values. For this reason, the parties' programs contain articles on religious freedoms, and religious discourse becomes visible in all right- or left-wing parties during each election period.

This article aims to reveal the background of Erdogan's strong political leadership. Because of Erdoğan, who won every election by increasing his votes, it has turned into a political example that needs to be examined. A descriptive method was used in this study to answer the questions such as what kind of historicity is behind of Erdoğan's political success, which aims and ideological agenda has put Erdoğan in the foreground, and how strategy has followed by Erdoğan to succeed.

First of all, social phenomena in social sciences have such complicated features that they cannot be explained for a single reason. It is not enough to simply explain Erdogan's leadership or the way he does politics via his past, political career, social environment, ideology or strategy. However, these and other factors have had a great influence on the way he does politics and have been the building blocks of his success. Therefore, in this study, personal characteristics, history, aims and political ideology and strategy of Erdoğan will be examined. To reveal the form of leadership of Erdoğan, in reference to Max Weber, the concept of charisma is applied.

However, it is not possible to explain Erdoğan's leadership with the magic of charisma because the power of charisma is not enough for a leader to win sixteen years of election uninterruptedly. The real power of a leader is revealed by the harmonious combination of charisma and rationality. Erdogan brought his charisma to rationality; he took his leadership beyond charisma with his hardworking, courageous and risk-taking sides. Erdogan has reinforced his leadership by synthesizing rational mind with charismatic authority.

In addition, there are many features that consolidate Erdogan's leadership. The first one is the training that he took. Especially the oratory education and social activities that he attended at the Imam Hatip School. formed the background of his leadership. In the process of education, Erdoğan has learned to impress the society with effective poetry reading and to be a powerful successful preacher with his oratory lesson. In addition to this, his interest in literature and different branches of sport has reinforced the power of his leadership. Education he got and practices he had done has been influential on Erdoğan's strong and effective leadership. Moreover, Erdoğan's passion for football since childhood also contributed to his challenging side. What distinguishes Erdoğan from many politicians must be these features.

Another feature of Erdogan's politics is that he has been in politics since almost elementary school and has taken part in every layer of politics. Erdoğan, who has been involved in politics in every period of his life, has learned and experienced the politics in different layers of politics and applied the political experience he gained in the past with the foundation of the AK Party in his own political program. Erdogan's political journey, which started with the National Salvation Party and continued with Ak Party was influenced by Erdogan's education in the emergence of Erdogan's ideological stance, the schools he attended, and the socio-political problems he faced.

Also, Erdogan is not the production of political engineering. Erdoğan extended his political hinterland and made his presence in politics permanent with the fact that Erdogan is not the work of political engineering, the real and organic relationship he has established with the different segments of the society, the recognition of the values of the middle class and the conservative world, personal or political characteristics such as the rationality and the real politics he established. Erdoğan's politics and leadership, which constitute a successful example, are a "guide booklet" or a "good guidebook" to understand Turkish politics. The political actors who want to be successful and the experts who want to understand the AK Party should analyze the Erdoğan model without bias.

Another feature of Erdoğan is the break with the National Vision policy. Erdoğan, who passed through the National Vision Movement, experienced a mental transformation during the AK Party's establishment process and revised many ideas related to the National Vision policy. In contrast to the National Vision defending political Islam, Erdogan; he preferred a politics that was compatible with secularism, far from political Islam, open to the global world and pluralistic. This transformation opened to Erdoğan the way for power and to gave the party that he has established a feature that embraces different segments of society.

Erdogan is also a conservative and religious political actor. First of all, its conservatism is cultural rather than political. Erdogan defends cultural conservatism, not political conservatism. Erdoğan, who produces a policy compatible with domestic and national values; He emphasizes that the AK Party is a conservative party, produces politics compatible with universal values and is not a religious party. Erdogan and the AK Party's political actions which have applied since November 3, 2002 which has started to govern Turkey also tends to confirm it. In addition, this feature of Erdoğan, has contributed to a more healthy relationship with the community.

A religious, domestic and national leader; have contributed to the growing culture of democracy in Turkey and showed will of solving the internal problems of Turkey and could have solved a part via implemented policies. Erdogan's influence cannot be denied in the fall of debate topics such as secularism or sharia. Erdogan's politics, establishing a harmonious relationship between religion and secularism, have reduced the gap between Turkey's secularists and religious and it has contributed to social cohesion.

Besides, Turkey is both rescued from the pressures of militant secularism and religious and religiosity have ceased to be self-feared objects. The Exclusionary secularism has lost its influence, has been pacified and secularism has begun to become a identity that protects the freedom of religion.

As a result, Erdogan's leadership has been behind the radical changes in Turkish political life for sixteen years.

Keywords: Politics, leadership, democracy, conservative-democratic, Erdoğan.

1. Giriş

Siyasetin önemli konularından birisi siyasi liderliktir. Antik Yunan’dan Çin’e Batı medeniyetinden İslam dünyasına kadar farklı birçok toplumda siyasi liderlik, liderlik türleri veya liderlerin özelliklerine dair birçok kitap yazılmış ve her toplum, kendi kültür ve medeniyetinden hareketle lider tanımlamaları üretmiştir. Platon’un Devleti’nde, San Tzu’nun Savaş Sanatı’nda veya İslam toplumunda üretilen siyasetnamelerde lider hakkında tanımlamalar veya lider tipolojileri bulmak mümkündür. Filozof kral, cesur emir, padişah, kral, kudretli hükümdar veya seçilmiş başkan bu lider tipolojilerinden bazılarıdır.

Grubunu belli hedeflere sevkeden, harekete geçiren, onların istek, amaç ve beklentilerini kendi şahsında toplayan kişi olan (Ergezer, 1995: 20) liderin en önemli özelliği farklı toplum kesimlerini etkileme gücüne sahip olmasıdır. *“Belli bir durumda, belli bir anda ve belli koşullar altında bir grup üzerindeki, insanların örgütsel hedeflere ulaşmak için gönüllü olarak çabalamasını teşvik eden, ortak hedeflere ulaşmada yardımcı olan deneyimleri aktaran ve uygulanan liderlik türünden hoşnut olmalarını sağlayan etkileme süreci olan liderlik”* (Werner, 1993: 17) bir grup insanı belirli hedefler etrafında bir araya getirebilmektir. Ancak liderin önemli bir vasfı da bir araya gelen insanları belirli hedefleri gerçekleştirmek için onları harekete geçirmesidir. Bu yetenek ve bilgilerinin toplamı liderin profilini ortaya koyar. Grubun lider olarak tanımladığı ve etki gücüne sahip olan lider belirli bir grubu etkileyerek onları belirli bir hedefe yönlendirir ve onları gerçek ile karşılaştırır. Bu çerçevede liderin en önemli özelliği, insanları etkilemesi ve onları belli hedeflere yönlendirmesidir. Kısacası, *“Kendi takipçilerini motive edebilen, hedefleri uğruna mücadele edebilmeleri için esin kaynağı olabilen, grubun bütünlüğünü koruyabilen, belirli düzeyde otoriteyi sağlayabilen, kendine duyulan bağlılığı yaptırım sonucu değil duygusal bağ ile koruyabilen, topluluğun inançlarını temsil edebilen ve onların haklarını koruduğuna inandıran insan”*(Komşuoğlu, 2008: 14) şeklinde tanımlanan lider; diğer insanlardan farklı olarak güçlü iletişim becerisine sahip ve engeller karşısında yılmayan bir kişilik özelliği sergiler. Bir lider kişiliğinin arka planında siyasi bir geçmiş, kariyer, kişilik, ideoloji, amaç ve strateji gibi unsurlar bulunmaktadır.

Lider merkezli bir siyaset biçimin etkin olduğu Türkiye’de siyasi liderlik oldukça önem arz etmektedir. Öncelikle farklı siyasi partilerin politika ürettiği bu ülkede siyaset, lider endekslidir. Vizyonu ile lider; siyaset biçimini belirler, toplumu dönüştürür, demokratik kültürün yerleşmesine katkıda bulunur. Bu bağlamda Türkiye’nin kısa siyasi tarihi sürecinde güçlü politik liderler varolmuştur. Hatta Türk toplumunda politik liderler; siyasi partilerden, parti programlarından, partinin örgütlerinden daha etkili olmuştur. Seçimi ideoloji değil lider kazanır (Aziz, 2014: 175) yargısı ile uyumlu olan durum, Erdoğan için fazlasıyla geçerlidir. Türk toplumunun CHP’den daha çok Atatürk’ü, Demokrat Parti’den öte Adnan Menderes’i, Anavatan Partisi’nde öte Turgut Özal’ı, Doğru Yol Partisi’nden öte Süleyman Demirel’i veya AK Parti’den öte Erdoğan’ı tanımasının, bilmesinin veya desteklemesinin arka planında bu siyasal gerçeklik bulunmaktadır (Özkır, 2018: 417). Bundan dolayı yer yer siyasi lider demokrasisi olarak da tanımlanan Türkiye demokrasisinde liderin düşünsel dünyası, siyasi geçmişi, stratejik amaçları veya liderin üslubu siyasi hayatımıza fazlasıyla damgasını vurabilmektedir (Heper ve Sayarı, 2008: 11). Son dönemde Türk siyaseti üzerinde Erdoğan’ın ağırlığı bulunmakta, onun liderliği etrafında siyaset, toplum ve hatta ekonomi politikaları şekillenmektedir. Dahası, Erdoğan, Türk siyasetinde daha önce hiç bir liderin olmadığı kadar etkili ve güçlüdür.

Bu çalışmanın amacı, Erdoğan’ın biyografisi üzerinden onun liderliğinin parametrelerini ortaya koymaktır. Erdoğan’ın siyasi başarısının arkasında nasıl bir tarihsellik bulunmaktadır, Erdoğan’ı etkili lider yapan şey nedir, hangi amaç ve ideolojik ajanda Erdoğan’ı ön plana çıkarmıştır ve başarılı olmak için nasıl bir strateji izlemiştir gibi sorulara cevap aranan bu makalede betimleyici bir yöntem kullanılmıştır.

Erdoğan'ın biyografisi üzerinden onun liderlik özelliklerini ve parametrelerini ortaya koymaya çalışan bu çalışmanın farkı şuradan kaynaklanıyor; on altı yıldan beri Türkiye'yi yöneten ve sürekli gücünü pekiştiren Erdoğan ve partisi birçok çalışmaya konu olmuştur. Özellikle Cemal Dindar'ın *Biat ve Öfke: Recep Tayyip Erdoğan'ın Piskobiyografisi*, Ruşen Çakır ve Fehmi Çalmuk'un *Recep Tayyip Erdoğan: Bir Dönüşüm Öyküsü*, Sefa Kaplan'ın *Recep Tayyip Erdoğan'ı*, H. Bahadır Türk'ün *Muktedir: Türk Sağ Geleneği ve Recep Tayyip Erdoğan'ı*, Turan Yılmaz'ın *El Tayyip: Kasımpaşa'dan Siyasetin Ön Saflarına*, İlhan Uzel ve Bülent Duru'nun *AKP: Bir Dönüşüm Öyküsü* veya Yalçın Akdoğan'ın *Lider: Siyasi Liderlik ve Erdoğan* başlıklı çalışmalar bunlardan bazılarıdır. Bu ve benzeri çalışmalardan birçoğu ya Erdoğan'ı eleştirmek ve sağın söylem düzeni içinde değerlendirmek yada Erdoğan'ın başarısını övmek için kaleme alınmıştır. Lider merkezli siyasetin etkin olduğu Türkiye'de Erdoğan'ın liderliğinin ve artan siyasal gücünün anlaşılması zorunludur. Her lider gibi onun da siyasi değerleri, kişilik yapısı, liderlik üslubu veya liderliğe bakışı Türkiye'nin sosyal ve siyasi gelişmelerine damgasını vurmuştur. Ancak Türk siyasetinde ağırlığı giderek artan Erdoğan'ın liderliğini anlamak için yapılan çalışmalar, siyasal ve sosyal bilimlere katkı sunmakla beraber henüz yeterli değildir. Bu çalışmanın gayesi, Erdoğan'ın biyografisi üzerinden onun liderliğinin kodlarını tespit etmektir.

2. Erdoğan'ın Geçmişi, Kişilik Özellikleri ve Siyasi Kariyeri

İstanbul'un fakir bir mahallesinde dünyaya gelmiş bir siyaset adamı olan Erdoğan; Yahudi'nin, Müslüman'ın veya daha çok Karadenizli orta sınıf insanların yaşadığı bir yerde, Kasımpaşa'da yetişmiştir (Ortaylı ve Küçükkaya, 2017: 216). Kasımpaşalı olmanın Erdoğan dünyasında özel bir anlamı vardır; mertliği sembolize eden "*Kasımpaşa, geçmişiyile net ve mert olmanın odaklaştığı bir mekandır*" (Hürriyet, 2000).

Erdoğan'ı diğer liderlerden ayıran temel özelliklerden birisi, onun Kasımpaşalılığında tezahür eden samimiyet ve halka yakınlık olsa gerektir. Bir dönem Erdoğan'ın reklam danışmanlığını yapan Olçak'a göre (2012: 60); "Tayyip Erdoğan, sahici, samimi ve sabırlı bir lider. Neye inanıyorsa, kumaşı neyse öyle davranıyor. Dolayısıyla reklamcılar yada imaj yapıcılara ihtiyacı yok. En büyük imajı bu sahiciliği"dir. Kasımpaşalılık durumu, Erdoğan'a samimiyet, sahicilik, sahicilik katmakta ve orta sınıfın değerlerini kolayca benimsemesine kaynaklık etmektedir. Bu durum, Erdoğan'ın halkla daha sahil bağ kurmasını sağlamış ve AK Parti'nin de geniş kitlelere açılmasında etkili olmuştur.

26 Şubat 1954 yılında dünyaya gelen Erdoğan, 1960 yılında Kasımpaşa İlköğretim okuluna başlamıştır. Hayat mücadelesi ile oldukça erken yaşta tanışmış olan Erdoğan, henüz ilkokulda iken su ve simit satarak aile bütçesine katkı sağlamıştır. Orta sınıfa ait olan bir dünyanın parçası olan Erdoğan, Kasımpaşalı olmanın verdiği duygu ile cesur olmanın yanı sıra atak ve hakkını aramaktan çekinmeyen bir öğrencidir. Onun bu özellikleri, hayat tasavvuru ve siyaset yapma biçimi üzerinde etkili olmuştur (Çakır ve Çalmuk, 2001: 22).

Bazı olaylar, Erdoğan'ın hayatında dönüm noktası olmuştur. Bunlardan birisi, henüz ilkokulda iken din kültürü dersinde ortaya koymuş olduğu tavrıdır. Erdoğan'ın sınıfına Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi dersi vermek için okul müdürü İhsan Aksoy girer ve öğrencilere bir soru sorar. Bu soru, Erdoğan'ın belki de tüm siyasi hayatına etki edecek niteliktedir; 'Kim namaz kılmayı gösterecek?' Öğrencilerden hiç bir ses çıkmazken Erdoğan parmağını kaldırır ve namaz kılmayı gösterebileceğini söyler. Öğretmeni, hemen yere bir gazete kağıdı serer ve Erdoğan'dan namazın nasıl kılınacağını göstermesini ister. Ancak O, hemen itiraz eder; 'Üzerinde boy boy resim olan bir gazete üzerinde namaz kılınmaz.' Cesur tavrıyla öğretmenini şaşırtan Erdoğan'ın isteği yerine getirilir, üzerinde açık saçık resimlerin olduğu gazete parçaları kaldırılır, masasının üstündeki örtü serilir ve sınıf arkadaşlarına sabah namazının nasıl kılınacağını gösterir. Artık bu olaydan sonra

Erdoğan’ın lakabını hocaya çıkar ve hatta kızlar arasında alay konusu bile olur. Daha sonra öğretmeninin yönlendirmesi üzerine İmam Hatip Lisesi’ne gitmeye karar verir (Sabah, 2018).

Erdoğan’ın babası Reis Kaptan lakaplı Ahmet Erdoğan, muhafazakar değerlere bağlı ve siyasi olarak da dini özgürlüklere saygılı Demokrat Parti’yi desteklemektedir. Menderes’in darbeciler tarafından idam edilmesi, Menderes’i detekleyen Reis Kaptan’ı gözyaşlarına boğmuştu. Erdoğan, henüz altmış altı günlük bir bebek iken iktidar olan Demokrat Parti liderinin idamı sıkı bir demokrat Partili olan babasını oldukça üzmüştü. Fazla anlayamadığı bu olay karşısında, yedi yaşındaki Recep Tayyip de gözyaşlarına hakim olamaz. Bu olay, Erdoğan’ın hayatındaki önemli kırılmalardan biridir. Erdoğan, o gün yaşadıklarını şöyle anlatır: “*Rahmetli Menderes’in elleri arkasına bağlı, idam gömleğiyle o yürüyüş resmi vardır. Hayat mecmuasındaki resimler, mahkeme sefahati filan, babam, onların olduğu sayıyı eve getirmişti. Ben de karıştırırken o tabloyu gördüm. O arada çok anlamlı, duygulu ifadeler de yer alırdı. O zaman ben bunları pek anlamıyordum. Ama idama giden böyle bir insan, babamın ve annemin duygulu anı, yani evde bir duygu var. Bu kadar hizmet eden bir insanın idama götürülüş olayı var*”(Haberaktüel.com, 2007).

Otoriter bir baba olan Reis Kaptan, çocuklarının okuyup adam olmasını ister. İlkokulu bitirdikten sonra, Din Kültür ve Ahlak Bilgisi öğretmeninini tavsiyesine uyarak oğlunu milletin varını yoğunu ortaya koyarak inşa etmiş olduğu imam hatip okuluna yazdırmaya karar verir. ‘Bu okullardan sadece imam yetişmez, inançlı gençler yetişir’ gibi sözlerin de etkisiyle ilkokulu bitiren oğlunu 1966 yılında İstanbul İmam Hatip Lisesine kaydettirir (Habertürk, 2007; Sabah, 2012).

Erdoğan’ın hayatında bu dönem, onun sosyalleştiği ve siyasallaştığı bir dönem olma niteliği taşır. Spor ve siyaset, hayatına girmeye başlar. Ortaokul ve lisede oldukça aktif bir sosyal hayata sahiptir. Hem şiir okuma ve münazara yarışmalarına hem de futbol ve atletizm turnuvaları gibi sportif faaliyetlere katılır. 1969 yılında Erok Spor Klubü’nde adım atmış olduğu futbol hayatına amatör kümede devam eder. Sosyalleşirken siyasallaşan Erdoğan, İmam Hatip okulunun sosyal nimetlerinden de faydalanmaya başlar; bir taraftan şiir okur, bir taraftan münazaralara katılır, diğer bir taraftan da sporun birçok çeşidiyle uğraşır (Çakır ve Çalmuk, 2001: 21).

1973 yılında Eyüp İmam Hatip Lisesi’nden mezun olan Erdoğan, 1970’li yılların başından itibaren Cumhuriyet tarihi boyunca varlığını sürdüren ve Türkiye’deki İslami hareketin güçlenmesine ve bir kısım politik aktörlerin yetişmesinde önemli roller üstlenen Milli Türk Talebe Birliği’nde (Duman ve Yorgancılar, 2018: 15) aktif olarak yer almaya başlar. O dönemde İmam Hatip Lisesi mezunu olmasından dolayı kendisine birçok üniversitenin kapısı kapalı olan Erdoğan, siyaset bilimi okumak istemesine rağmen Marmara Üniversitesi İktisadî ve Ticarî Bilimler Fakültesi’ne girebilir. Eğitim hayatının yanı sıra, futbol hayatı da değişmeye ve İETT Spor Klubü’nde top koşturmaya başlar (Çakır ve Çalmuk, 2001: 25-27). Futbol oynamak, onun mücadeleci yanının göstergesi olma özelliği taşır. Siyaset ile meşgul olmaya başlayan Erdoğan, 1976 yılında önce Milli Selamet Partisi Beyoğlu İlçe Gençlik Kolu Başkanlığı’na ve ardından da MSP İstanbul İl Gençlik Kolları Başkanlığı’na seçilir. Erdoğan içinde yer aldığı Milli Selamet Partisi’nin en önemli özelliği, İslamcılarının ve Müslümanların yoğun olarak varlık gösterdiği bir parti olmasıdır (Sarıbay, 1985: 217).

Genel olarak politikacıların gökten zenbille indirildiğini bir ülke olan Türkiye’de, Erdoğan çocukluğundan beri politikanın içinde yer almış, siyasetin rahle-i tedrisatından geçmiş, dahası politikanın her kademesinde bulunmuştur. Milli Nizam Partisi’ne destek veren insanların etrafında yetişen Erdoğan, gençlik kolu başkanı, il başkanı, belediye başkanı, başbakan ve cumhurbaşkanı olarak siyasetin her kademesinde yer almıştır (Ortaylı ve Küçükaya, 2018: 216).

Darbe gerçeği ile henüz çocukluk döneminde karşılaşan Erdoğan’ın siyasi hayatında kırılma yaratan olaylardan birisi de 12 Eylül 1980 tarihinde gerçekleşen askeri darbedir. Emir komuta zinciri içinde gerçekleştirilmiş olan bu darbe ile beraber, Erdoğan çocukluktan beri tutku ile bağlı olduğu

futbolu bırakır ve neredeyse ortaokul sıralarında başlamış olduğu siyasete ara vermek zorunda kalır(Sabah, 2018).

Refah Partisi kurulması ile yeniden siyasete dönen Erdoğan, Beyoğlu ilçe başkanı ardından da İstanbul il başkanı olur ve partisinin MKYK'sına katılır. 1989 yılındaki seçimlerde Beyoğlu Belediye Başkanlığı'na aday olan Erdoğan, rekor seviyede oy almasına rağmen seçilemez. Refah Partisi'nin siyasi tarihinde önemli bir eşik olan 1994 yılı yerel seçimlerinde İstanbul Büyükşehir Belediye Başkanlığına seçilen Erdoğan, ortaya koymuş olduğu yerel siyaset başarısıyla siyasi bir kahramana dönüşmeye başlar (tcgb). Bu dönemde eşi Emine Erdoğan'ın memleketi Siirt'te yapmış olduğu bir konuşmanın içinde geçen bir şiirden dolayı da ceza alır. Ziya Gökalp'in '*Minareler süngümüz, kubbeler miğferimiz, camiler ise kışkalarımızdır*' isimli şiiri, Erdoğan'ın siyasetten bir müddet ayrı kalmasına neden olur (Milliyet, 1998).

24 Temmuz 1999 tarihinde cezaevinden çıkan Erdoğan, arkadaşları ile Erdemliler Hareketi adıyla başlatmış olduğu siyasi oluşum, 14 Ağustos 2001 tarihinde AK Parti'ye dönüşmüştür. 3 Kasım 2002 tarihinde seçime girmesi yasaklanan Erdoğan'ın arkadaşları ile beraber kurmuş olduğu AK Parti, Anadolu İhtilalini yaparak tek başına iktidar olmuştur. 9 Mart 2003 tarihinde Siirt'te yenilenen seçimlere katılarak meclise girebilen Erdoğan, girmiş olduğu her seçimi kazanarak adını siyasi tarihimize yazdırmıştır (Sabah, 2016).

Bir liderin en önemli özelliklerinden biri, konuştuğu dile hakimiyetidir. Erdoğan'ın en önemli kişilik özelliklerinden birisi, onun Türkçeye hakimiyeti ve güçlü bir hatip olmasıdır. Siyasi liderlerin temel amacı, hedef aldıkları kitleyi büyülemek, etki altına almak ve yönlendirmektir. Liderlerin başarılı veya başarısız olmalarını sağlayan temel etken, yaptıkları konuşmaların gücüdür (Harkins, 2005: 3). Erdoğan, oldukça düzgün olan Türkçesi ve hitabet yeteneği sayesinde hem insanlarla güçlü biçimde diyalog kurmayı öğrenmiş hem de kitleleri kendi etrafında toplamıştır (Ortaylı ve Küçükaya, 2018: 216). İmam Hatip Okulu yıllarında başlayan şiire ve hitabete olan ilgisi, onun siyasal gücünü artıran bir etkene dönüşmüştür.

Erdoğan'ın güçlü bir hatip olmasında, onun imam hatip okulunda almış olduğu eğitimin büyük katkısı vardır. Çünkü bu okulda almış olduğu uygulamalı hitabet eğitimi ile sesini düzgün, etkili ve ahenkli kullanmayı öğrenmiştir. Bir de hitabet dersinin arka planında topluma önderlik yapmak, topluluk karşısında başarılı olmak, güzel ve ikna edici konuşmak gibi amaçlar vardır (Yüzendağ, 1964: 8). Bunun yanı sıra, güzel şiir okuma ve münazara yarışmalarında göstermiş olduğu yüksek performans da onun ileride iyi bir hatip olacağını göstergesi olmuştur (Yıldırım, 2008: 78). Erdoğan'ın İmam Hatip Lisesi sıralarında almış olduğu hitabet eğitimi, onun etkili bir politik aktör olmasının yolunu açmıştır.

Erdoğan'ın kişilik özelliklerinden birisi de çalışkan olmasıdır. Onun çalışkanlığı, parti mensuplarını ve teşkilatını etkilemiş; onlar da sıkı çalışmak ve toplumun nabzını tutmaya dönük bir siyaset izlemek zorunda kalmıştır. Başarılı kimseleri etrafında toplayan ve bir orkestra şefi gibi onları yöneten Erdoğan'a göre, bu uyum siyasi başarının da anahtarıdır. Milli Görüş geleneğinden gelen bu vasıf, Erdoğan'ın hem toplumun nabzını tutmasını kolaylaştırmış hem de halka hitap etmek noktasında onu ön sıralara taşımış ve organikleştirmiştir (Engin, 2011: 370-371)

Erdoğan'ın bir diğer kişilik özelliği de cesur ve kararlı oluşudur. Erdoğan'ın siyasi hayatındaki bazı olaylara karşı bir göstermiş olduğu Kasımpaşalı tavır, onun siyasi geleceğini belirlemiş ve milletin teveccühünü kazanmasına neden olmuştur. 2009 yılında Davos'da düzenlenen Dünya Ekonomik Forumu'ndaki "one minute" çıkışı, 15 Temmuz gecesi facetime'dan milleti meydanlara davet etmesi, Erdoğan'ın liderliğini konsolide eden olaylardan bazılarıdır. Bu cesur ve kararlı duruş özelliği, Erdoğan'ın liderlik etki ağını genişletmiştir.

Erdoğan’ın dindar bir siyasetçi olması da onun kişilik özelliğinin bir parçasını oluşturur. İlkokulda öğrencilere namazın nasıl kılınacağını gösteren, İmam Hatip Lisesi’nden mezun olan ve Milli Görüş Hareketi’nin rahle-i tedrisatından geçen Erdoğan, dindardır; ancak dinci değildir. Ona göre, toplumsal bir realite olan dini toplumdan soyutlamak, tecrit etmek, yalnızlaştırmak pek mümkün değildir (Erdoğan, 2010). Laikliğin militan yüzünü gören, başörtüsü gibi dini sembollerin yasaklanmasına şahit olan Erdoğan’a göre (2003), din ve vicdan özgürlüğü savunulmalıdır. Ancak bu savunma, din devleti kurmak biçiminde anlaşılmalıdır. Aslolan, dini değerleri ve özgürlükleri koruma altına almaktır.

Erdoğan’ın vesayet altına girmeyi kabul etmeyen kişilik özellikleri, değişim yanlısı ve reformist politik duruşu, dinamik ve yoğun çalışma temposu, büyük projelere dönük zihinsel yapısı ve yerli olması gibi özellikler, onun risk alan bir siyasetçi olmasından kaynaklanır. Kürt meselesini çözme iradesi göstermesi, farklı vesayet odaklarına karşı mücadele etmesi, dış politikada devletin perspektifini değiştirmesi ve yeni açılımlar yapması, yarı parlamenter sistemden cumhurbaşkanlığına geçişi sağlaması oldukça riskli ve başarılması zor hamlelerdi. Ancak Erdoğan almış olduğu risk ile hem siyaseti hem de toplumu dönüştürmeyi başarmıştır (Yanık, 2014).

3. Liderlik Üslubu, Yetenek ve Stratejileri

Siyasi liderlik, Türk siyasetinin yol haritasını belirleyen önemli gerçekliklerden birisidir. Herhangi bir siyasi liderin gücü, karizması, politika yapma biçimi; hem bir ülkenin geleceğini hem de yönetmiş olduğu partinin başarısını belirler. Erdoğan’ın ortaokul yıllarından başlayan siyaset uğraşısı, onu liderliğin ve siyasetin zirvesine taşımıştır. Erdoğan’ın liderliği, farklı bir anlam taşımakta olup klasik liderlik tanımlamalarının dışındadır. Kendi kavramsallaştırmasıyla “kimsesizlerin kimi, sessiz yığınların sesi” olan Erdoğan liderliği şöyle tanımlamaktadır: “*Liderlik, aslında bir partinin genel başkanı olmak değildir. Liderlik başbakan olmak değildir. Yani siz, bazı olayların neticesinde de gelip bir yere başbakan olursunuz, hatta cumhurbaşkanı da olursunuz, ama bu, lider olmanız anlamına gelmez. Ben liderliği aslında böyle bir sanal liderlik olarak görmüyorum. Şu anda bazı siyasi partilerin genel başkanları sanal liderlerdir. Organik liderliktir aslolan. Bunu sağlayabiliyorsa bir lider başarıda çok daha etkindir. Ve dünyada da dikkat edilirse organik liderlik başarıya gidiyor. Diğerleri başarıya gidemiyor. Ve onlar, bakıyorsunuz rüzgâr gibi geldi geçti şeklinde oluyor. Bizim hedefimiz önce kimsesizlerin kimi olabilmek, sessiz yığınların sesi olabilmek*” tir (Demirci, 2001: 53).

Erdoğan’ın liderlik üslubunu belirleyen anahtar kavramlardan birisi, onun rasyonel karizmasıdır. Siyasal liderlik denilince akla sıklıkla Max Weber ve onun Rudolf Sohm’dan hareketle üretmiş olduğu karizmatik lider tipolojisi gelir. Otoriteyi, geleneksel, karizmatik ve yasal olarak üçe ayıran Weber’in asıl amacı, meşruiyet olgusunun kökenini bulmaktır. Weber’i diğer sosyologlardan ayıran önemli farklardan birisi, karizmatik otoriteye yapmış olduğu vurgudur. Rasyonel aklın ve bürokrasinin karşısında olan karizma, bazı liderlerin durumunu ve konumunu açıklar. Karizmatik liderlerin ortak özelliği, insanların onlara olağanüstü kişisel özellikler taşıdıklarına inandıkları için itaat etmeleridir (Weber, 1993: 53). Tanrı vergisi anlamına gelen ve teolojik manalar içeren karizma kavramı, kişisel güç veya cazibe anlamına gelip diğer insanlar üzerinde psikolojik açıdan denetim kurmak suretiyle liderlik oluşturmaya yarar (Heywood, 2006: 309). Karizmatik otorite; gücünü, kendine inanan yandaş kitesinden alır. Herhangi bir kitle onun misyonunu kabul etmezse karizmatiklik iddiası çöker ve lider iktidarını kaybetmeye başlar (Weber, 1993: 218-219). Ancak karizma, rasyonel aklın, rasyonelitenin veya bürokrasinin karşısındadır.

Erdoğan, krizmatik olduğu kadar **rasyonel bir politik aktördür ve Erdoğan’ın siyaset yapma biçimi rasyoneliteni dışlamaz. Dahası**, Erdoğan karizmatik bir liderden öte rasyonel bir siyasetçidir. Karizmatik lider gücünü; liderin kişisel özelliklerinden, kahramanlığından ve hatta kutsallığından alır. Ancak irrasyonel gerçeklere dayanan ‘karizmanın büyüü’ uzun sürmez. Örneğin, bir politikacı karizmatik etkisiyle veya ilahi lütufla üst üste on iki seçimi kazanamaz, on beş on altı

sene iktidarda kalamaz. Karizmanın gücü buna yetmez. Karizmatik otoritesini rasyonelleştirme becerisi gösterebilen Erdoğan'ın rasyonelliğinin göstergesi; kamuoyu araştırmaları vasıtasıyla toplumun nabzını tutması, söylemini güçellemesi, yeni siyasal taktikler geliştirmesidir. Bu çerçevede Erdoğan'ın liderliği ve başarısı, ilahi bir lütf olmaktan öte rasyonel bir çabanın sonucudur.

Erdoğan'ın *kararlı bir politik duruşa sahip olması, onun liderlik üslubunun bir parçasını oluşturur*. 27 Nisan e-muhtırasındaki, 17-25 Aralık yargı darbesindeki veya 15 Temmuz gecesindeki halkı sokağa davet eden demokratik tavrı, risk alan bir siyasetçinin cesur, kararlı ve demokratik duruşunun göstergesidir. AK Parti dönemine kadar Türkiye; askeri vesayetın gölgesinde yaşamış, her on yılda bir darbelere veya muhtıralara maruz kalmıştı. Askeri vesayetın gölgesinde ne siyaset sahici anlamda varlık gösterebilmiş ne de politik aktörler toplumun sağlığı ve ekonominin istikrarı için faydalı adımlar atabilmiştir. Özellikle askerin siyasete müdahalesi ile siyasi aktörlerin birçoğu, ya istifa etmek zorunda kalmış ya da darbe veya muhtıraya maruz kalmıştır. Ancak Erdoğan ve hükümeti, milli iradenin yanında yer almış ve demokrasiyi korumak ve kollamak misyonunu üstlenmiştir. AK Parti, TSK'nın 27 Nisan gecesi internette yayınlamış olduğu muhtıra nitelikli bildiriye karşı daha önce askerin anti-demokratik girişimi ile karşı karşıya kalan hükümetlerin hiç yapmadığı bir biçimde ve sertlikte cevap vermiş; askerin siyasete müdahale etme isteğinin anti-demokratik olduğunu ve onların siyasi iradeye bağlı olduğunu belirtmiştir (Özkır, 2017: 50-53). Bu demokratik tavır, halkın siyasete olan desteğini pekiştirmekle kalmamış; dahası, ordunun demokratik siyaset sınırları içinde hareket etmesini zorunlu hale getirmiştir. Böylece Erdoğan'ın 27 Nisan e-muhtırasındaki veya 15 Temmuz gecesindeki demokratik siyasetten yana olan duruşu, onun liderliğini konsolide etmekle kalmamış aynı zamanda etki ağını genişletmiştir (Akkır, 2017: 169-172).

Erdoğan'ın liderlik üslubunun bir parçasını da onun mücadelecı yönü oluşturur. Girdiği her seçimi kazanan Erdoğan'ın önemli bir özelliği de 2002'den itibaren vesayet odaklarına karşı vermiş olduğu mücadeledir. Genç yaşta başlayan futbolculuk serüveninden dolayı olsa gerek (Besli ve Özbay, 2010: 11), mücadelecı bir kişiliğe sahip olan Erdoğan; her on yılda bir askeri darbe yapanların vesayetini çökertmiş, darbelere zemin hazırlayan bir kısım medyadaki tek sesliliği yok etmiş, 1979 yılından beri tedhiş ve korku yoluyla ekonomiyi ve siyaseti kuşatan terör örgütü PKK'nın gücünü kırmıştır. Bununla beraber, siyaset üzerine ipotek kurmaya çalışan ve ülkeyi işgal girişimine taşeronluk yapan FETÖ gibi dinimsi örgütleri de kontrol altına almıştır. Bu politik serüven ve siyasal hafıza, Erdoğan'ı sürekli uyanık olmaya ve bıçak sırtında siyaset izlemeye sevk etmiştir. Bu durum, Erdoğan'ın vesayet odaklarına karşı mücadelecı bir siyaset izlemesini de zorunlu hale getirmiştir.

Vesayet odaklarına karşı demokrasinin yanında konum alan ve sırtını milli iradeye yaslayan Erdoğan'ın liderliğinin bir diğer parçasını da *paylaşma ve paylaşırma ilkesine olan bağlılığı oluşturur*. Aslında paylaşım, siyasetin bizatihi kendisidir; siyaset, paylaşım, bölüşümdür. Amerikalı siyaset bilimci David Easton'a göre siyaset, değerlerin otorite aracılığı ile paylaşırılması sürecine verilen addır. Bu çerçevede otorite aracı ile dağıtılan değerler, toplumda yaygın olarak kabul edilen ve vatandaşlar için de bağlayıcı olanlardır (Heywood, 2006: 4). Toplum farklı istekleri, arzuları olan insanların oluşturduğu bir kompleks bir bütündür ve bunların aynı ölçüde yerine getirilmesi mümkün değildir. Bundan dolayı, yüksek bir otoritenin karar vermesi veya paylaşırması gerekmektedir. İktidar; kimin neyi, ne zaman, nasıl aldığını gösteren bir kurumdur. Bu anlamda siyaset, bir paylaşırma ve paylaşırmadır. Ancak siyaseti, basit bir paylaşırma hadisesi olarak görmek yanıltıcı olabilir. Çünkü yüksek iktidar kurumları, sadece değerleri otoriter biçimde paylaşırılmakla kalmaz; aynı zamanda toplumun ihtiyaçlarını karşılamak üzere yeni değerler inşa eder (Daver, 1968: 40). Erdoğan iktidarı süresinde devleti ve bürokrasiyi, özellikle bir dönem bu devlet aygıtı tarafından dışlanan toplumsal kesimler ile paylaşırılmış, toplumun farklı kesimlerini ortak değerler etrafında yeniden bütünleştirmiş ve değerleri yeniden paylaşırmıştır.

4. İnançları, İdeolojisi ve Amaçları

AK Parti, Erdoğan ve arkadaşları tarafından kurulur kurulmaz, Türkiye’nin pek de yabancı olmadığı tartışmalar hemen gün yüzüne çıkmıştır. Partinin siyasal kimliği, ideolojisi, Milli Görüş geleneği ile ilişkisi, laikliğe bakışı, takiyye, gizli ajanda gibi başlıklar bu tartışmaların ana güzergâhlarını oluşturmuştur (Yavuz, 2010; Özbudun ve Hale, 2010)

Öncelikle Milli Görüş geleneğinden gelen ve muhafazakâr demokrasiyi benimseyen Erdoğan, Milli Görüş gömleğini çıkarmıştır. Özellikle İslamcı geçmişinden dolayı Kemalist statüko tarafından gizli ajandası olmakla suçlanan Erdoğan, “*Milli Görüş gömleğini çıkardım*” diyerek hem ideolojik duruşunu değiştirmiş hem de kurmuş olduğu AK Parti’nin İslamcı bir parti olmadığını vurgulamıştır. Milli Görüş hareketinin kurucusu Necmettin Erbakan’a nispetle sistemle daha barışık bir politik duruş sergileyen Erdoğan’ın hayatındaki dönüm noktası, Milli Görüş gömleğini çıkarması biçiminde mottolaşan bu kopma hadisesidir (Turam, 2011: 166). Siyasal İslam’dan uzaklaşan AK Parti; demokrasiyi evrensel değeri olan bir ana prensip olarak benimsemenin yanı sıra, hukuk devleti, insan hakları, hoşgörü ve kültür farklılıklarına saygılı olmayı ve çoğulculuğu temel prensip olarak benimsemiştir (Özbudun ve Hale, 2010: 57-58). Milli iradeyi, bilimi, ahlaklı yol gösterici fikirleri kabul ettiklerini ve farklı dini inançlara hürmet edeceklerini belirten AK Parti; kültürel farklılıkların bir zaaf olmadığını, aksine milli dayanışmayı güçlendiren unsurlar olduğunu belirtmiştir (Karpat, 2016: 244). Norton’a göre (2008: 11) de kendisine İslamcı sıfatı yapılandırılmasına rağmen Erdoğan, bireylerin din özgürlüğünü savunan ve koruyan bir anlayışa sahiptir. Milli Görüş hareketinden oldukça farklı bir siyasal hüviyete sahip olan AK Parti’ye ve politikadaki yerini muhafazakar demokrasi olarak belirleyen Erdoğan’a göre olması gereken, toplumun değerleri ve zamanın ruhuyla uyumlu bir siyasettir. Buna rağmen statükocu Kemalistler ve ordu mensubu askerlerin bir kısmı, uzun bir müddet Erdoğan’a ve kurucusu olduğu AK Parti’ye şüphe ile yaklaşmıştır (Jenkins, 2010: 244-251). AK Parti’nin “*Atatürkçülüğe, laikliğe ve cumhuriyetin temel ilkelerine sözde değil, özde bağlı*” olması gerektiğini belirten 27 Nisan e-muturası veya ulusalcıların yoğun olarak iştirak ettikleri Cumhuriyet Mitingleri, bu şüphenin dışavurumu olarak görülmektedir (Kabakçı, 2011: 96-112). Ancak Erdoğan tüm bu şüpheleri bertaraf eden bir siyaset biçimi ve dili belirleyerek hem partisinin etrafındaki şüpheleri yok etmiş hem de Türkiye’nin demokratik standardını yükseltmiştir. Bu sonuç, Erdoğan’ın mücadeleci kişilik özelliğinin siyasete olan katkısı olarak değerlendirilebilir.

Siyasal ideolojiler, herhangi bir partinin tutarlı siyaset üretmesini sağlayan yol haritasıdır. AK Parti’nin siyasal bir ideolojisi, muhafazakâr demokrasidir. AK Parti’nin ve Erdoğan’ın siyaset biçimini tayin eden temel ideoloji, kültürel muhafazakarlığı kapsayan demokrasi olmuştur (Akyüz, 2016: 72). AK Parti’nin muhafazakarlığı; geleneksel değerleri korumak, benimsemek anlamına gelir; monarşiyi savunan ve tutucu bir karakter arzeden siyasi muhafazakarlık ile bu söylemin pek bir yakınlığı yoktur (Karpat, 2016: 253). AK Parti’nin siyaset felsefesinin muhafazakar demokrasi olduğunu belirten Erdoğan’a göre; “*AK Parti, yeni muhafazakar demokrat çizgiyi muhafazakarlığın genlerine ve tarihi kodlarına uygun şekilde ama siyaset yaptığı coğrafyanın toplumsal ve kültürel geleneklerine yaslanarak ortaya koymaktadır. AK Parti kendi düşünce geleneğinden hareketle yerli ve köklü değerler sistemimizi evrensel standarttaki muhafazakar siyaset çizgisi ile yeniden üretmek amacındadır*” (Erdoğan, 2004). Nev-i şahsına münhasır bir siyasi ideoloji olan muhafazakar demokrasi, aynı zamanda küresel dünyanın değerleri ile irtibat halinde olan yeni bir siyasi kimliktir (Akdoğan, 2018: 107; Kara, 2018: 378). “Herşey Türkiye için” sloganı ile siyasi yolculuğuna çıkan AK Parti, bir taraftan milliliği, vatanseverliği, yerelliği vurgularken bir taraftan da Kopenhag Kriterlerine riayet ederek dünyaya açılma siyaseti izlemiştir (Karpat, 2016: 246). Bu çerçevede AK Parti’nin muhafazakarlığı, yerli olan ile evrenselin uzlaşısıdır.

Muhafazakâr demokrasinin teorisyenlerinden olan Yalçın Akdoğan’a göre, bu siyasal kimliğin temel parametreleri şunlardır;

a. Muhafazakâr demokratlık, devrimci değişim anlayışının aksine tedrici ve aşamalı değişimi savunur. Tepeden inme ve dayatmacı bir anlayışla yapılan değişim, kalıcı olmamakta ve toplumun kültürel dinamiklerine zarar vermektedir.

b. Muhafazakâr demokratlık, siyasal uzlaşmayı ve müzakereci siyaseti esas alır. Toplumsal alandaki farklılıkların kendilerini ifade edebilmelerini yolu, tolerans ve müzakereci siyasetten geçer.

c. Muhafazakâr demokratlık, halkın egemenliğine dayanır ve asıl olan milletin iradesidir. Ancak bu gerçeklik, zamanın ruhu ile uyumlu olmalıdır.

d. Muhafazakâr demokratlık, sınırlanmış ve tanımlanmış bir siyasal iktidardan yanadır. Dayatmacı, baskıcı, otoriter veya totaliter tüm anlayışların karşısındadır.

e. Muhafazakâr demokraside devlet, dogmatik bir alana hapsedilmemeli, dogmatik bir karaktere dönmemeli ve vatandaşın tanımladığı ve şekillendirdiği bir aygıt olmalıdır.

f. Muhafazakâr demokrasi, radikalizmi ve toplum mühendisliğini reddeder. Siyaset; tolerans, uzlaşma ve bütünleşme üzerine kurulmalıdır.

g. İdealizm ile realizm arasında bir denge olmalıdır. İdealizmin tuzağına düşerek toplum dayatmacı bir yöntemle farklı bir anlayışla dönüştürülemez (Akdoğan, 2004: 15-17).

AK Parti'nin kendi siyasal kimliğini muhafazakâr demokrasi olarak belirlemesinin arka planında büyük oranda, meşruiyet kaygısının yanı sıra kendini milli görüş siyasetinin genetik kodlarından ayırıştırma kaygısı bulunmaktadır (Duran, 2018: 52). Muhafazakâr demokrasi gibi batılı bir ideoloji üzerinden meşruiyet sorununu çözen AK Parti'nin ideolojik hüviyetinin üç temel amacı bulunmaktadır. Bunların ilki, yerli hassasiyetlere ve kültürel değerlere yapılan vurgu ile geniş seçmen kitlesine ulaşmak. İkincisi, muhafazakarlık gibi Batılı bir ideoloji üzerinden iç ve dış kamuoyuna sıcak mesaj vermek. Üçüncüsü ise siyasal İslam ile irtibatımız yok diyerek AK Parti'den şüphe eden Kemalist merkeze mesaj vermek ve onların korkularını gidermeye çalışmaktır (Yıldız, 2004: 55).

Bu anlam çerçevesinde muhafazakar demokrat bir AK Parti'nin ortaya çıkması ve politika üretmeye başlaması, Türk siyasetinin normalleşmesine katkıda bulunmuştur. Mahçupyan'ın ifadesiyle (Akdoğan, 2004: 115) *"Müslümanlığı kültürel boyutta taşımaktan gocunmazken, ülke yönetiminde evrensel ölçütlere ulaşan ve toplumsal tercihler karşısında kuşatıcı olan bir AKP'nin, dönüştürücü ve reformcu gücü muhakkak ki çok daha fazla olurken; Türk siyasetinin 'Müslüman Demokrat' bir parti sayesinde normalleşmesi de ayrıca devlet/toplum ilişkisi açısından demokrat bir açılımı ifade edecektir."*

Bunun yanı sıra, AK Parti'nin kültürel ve toplumsal değerlerle uyumlu bir siyaset izleyeceğini açıklaması, din eksenli bir parti olabileceği şüphesini de tetiklemiştir. Ancak Avrupa Birliği'ne üye olmak için yapılan icraatlar, demokratikleşme hamleleri, siyaset-asker ilişkisinin yeniden güncellenmesi; AK Parti etrafındaki şüpheleri azaltmıştır. Erdoğan'a göre (2001), din eksenli bir parti olmayan AK Parti'nin politik gramerini muhafazakar demokrasi belirlemektedir. Ancak *"Geleneği, tarihi, toplumsal kültürü ve bu bağlamda dini de önemseyen muhafazakarlığın demokratik bir formatta kendisini inşa etmesi önemli bir açılım olacaktır"* (Erdoğan, 2004a).

AK Parti, siyasetten öte kültürel olarak muhafazakarlığı savunan bir partidir. AK Parti'ye eski çağdışı dar görüşlerden kurtararak ona millilik, dindarlık, demokrasi, özgürlüklerden ve batıcılıktan oluşan yeni bir yüz veren partinin lokomotif ve taşıyıcısı olan Erdoğan olmuştur (Akdoğan, 2018: 106). Bu çerçevede AK Parti, Müslüman kalarak modernleşmiş ve demokratikleşmiş bir hareketin adıdır (Karpuz, 2016: 260). Erdoğan'ın (2009 ve 2004b) ifadesiyle

İslamcı bir parti olmayan AK Parti, dinci de olamaz. Siyasi partiler, dinci olmamalı; çünkü mukaddes ve ortak bir değer olan din, siyasi tarafgirliğe, bölünmeye veya ayrılmaya neden olmamalıdır.

Erdoğan’ın siyaset biçimini belirleyen kavramlardan birisi de popülizmdir. Edward Shils’e göre popülizm, halkın iradesi olarak diğer her türlü standarttan her türlü geleneksel kurumların standartlarından, kurumların özerkliğinden ve bir spesifik toplum katmanının iradesinden üstündür. Popülizm, halkın iradesini adalet ve ahlakla özdeşleştirme özelliği taşır (Canovan, 1981: 183). Bu genel tanımlamaların aksine Bulgaristanlı Siyaset Bilimci Ivan Krastev’e göre çağımızın ‘Popülizm Çağı’ olmasına rağmen tutarlı ve bütüncül bir popülizm teorisine henüz ulaşabilmiş değildir. Elimizde, siyasal aktörlerin ne zaman veya hangi durumlarda popülist olarak adlandırılacaklarına dair tutarlı bir kriter bulunmamaktadır (Müller, 2018: 15).

Her ne kadar neliği konusunda ittifak olmasa da popülizm veya popülist söylem, Türk siyasetinin anahtar kavramlarından birisi olmaya devam etmektedir. Cumhuriyet Halk Partisi’nden Demokrat Parti’ye, Milliyetçi Hareket Partisi’nden AK Parti’ye kadar farklı ideolojik kimliklere sahip partilerde popülist unsur ve söylemler fazlasıyla mevcuttur. Popülizm, geçmişten günümüze kadar Türk siyasetinin ana damarını oluşturmuştur. Öyle ki Sayarı’nın ifadesiyle, popülizm Türkiye Cumhuriyetinin resmi ideolojisinin bir parçası olma özelliği taşır. Tek Parti, kendi rejimini halkın nazarında meşrulaştırmak için popülist argümanlara başvurmuş, halkçılık veya halkın iradesi söylemi popülizmi ile kendi felsefesini ilmi ilmi işlenmiştir (Heper ve Sayarı, 2008: 94). Bu mantık çerçevesinde, “*Popülist hareketler ve siyasi programlar, düzeni zorlayıcı ve elit idare karşıtı olabilecekleri gibi benzer ve hatta aynı ilkelere referans vererek ‘halk adına’ düzeni koruyucu/kollayıcı ve dolayısıyla muhafazakar olabilir*” (Bora ve Canefe, 2002: 635). Bunun yanı sıra, demokrasi ve çok partili siyasi hayat, siyasi popülizmin sürekli canlı olmasına da kaynaklık etmiştir.

Erdoğan, sıklıkla, muhalifleri tarafından popülist bir siyasetçi olmakla eleştirilmektedir. Erdoğan toplumun nabzını tutan bir siyasetçi olmak bağlamında popülist olmakla beraber, fütursuz, demokrasiyi dışlayan, toplumun belli bir kesimini ötekileştiren anlamıyla popülist değildir. Erdoğan; halkçı olmak, halkın iradesini ön plana çıkarmak veya halkı iktidara taşımak ve milli iradeyi güçlendirmek anlamında popülisttir. Ancak gündelik arzuların ve çıkarların peşine düşerek uçuk vaatlerle oy avcılığı yapmak anlamıyla popülist bir siyasetçi değildir (Akdoğan, 2017: 106). Siyasi programı doğrultusunda vaatlerde bulunan Erdoğan, genel olarak söylediklerini yerine getiren, milli iradeye atıf yapan, program ve icraatlarıyla kendini kontrol altında tutan politik aktördür. Erdoğan (2008a); “*Enkaz edebiyatı yapmadığımız gibi, popülizm yaparak, pembe tablolar çizerek, ulaşılamayacak hedefler göstererek halkımızı yanlış bilgilendirme yoluna asla tevessül etmedik*” diyerek popülist tavrı eleştirmektedir.

Millet egemenliği, milli irade, sandık gibi popülist kavram setine müracaat eden Erdoğan’ın en önemli vasıflarından birisi, salt vaat popülizme sırtını yaslamamasıdır (Türk, 2014: 307). Popülizmini hizmet siyaseti ile bütünleştiren Erdoğan, seçim dönemi ön plana çıkan ve bol keseden vaatlerde bulunan politikacıları küçümsemektedir. Erdoğan’a (2004c) göre, “*Popülist politika Türkiye’de AK Parti iktidarıyla iflas etmiştir.*” AK Parti’nin iktidara geldiği 2002 seçimleri, popülist vaatlerin liderler tarafından yoğun olarak kullanıldığı bir dönemdi. AK Parti ile aynı arenada yarışan Genç Parti’nin ortaya koymuş olduğu söylem ve yeni siyaset, bütüncül olarak değerlendirildiğinde ucuz ve popülist bir karakter taşıyordu (Türk, 2008: 216-240). “Üniversite sınavı kalkacak”, “Mazot 1 TL olacak”, “Emekli 14 Maaş almalı”, “Her işsize 350 TL Maaş verilecek” veya “Fındık 8 TL olacak” gibi popülist söylemlerin siyasi atmosferi süslediği bir dönemde Erdoğan, iktidar olduğunda üç yıl bir şey vermemeyi taahhüt etmiştir. Dahası, popülizmin ihanet anlamına geldiğini düşünen Erdoğan’a göre; karşılıksız vaat, ülke olarak kaybetmek anlamına geliyordu. Erdoğan, “*Geçmişte kendilerini kayıt dışı siyasetin rahatlığına kapıranların Türkiye’yi hangi uçurumların kenarına getirdiğini gördük. Rakip partiler ne veriyorsa beş katını vaat edenleri gördük bu ülke*”de demiştir.

Bu durum; Erdoğan'a göre, halka kazandırıyor gibi görünüp kaybettirmek veya halkı kandırmak anlamına gelir. Erdoğan'ın bu vaat merkezli popülizme karşı olmasının asıl gerekçesi bu olsa gerek (Akdoğan, 2012: 108-112).

AK Parti kuruluşundan itibaren milli iradeye veya millet iradesine vurgu yapan bir siyasi hareket olma özelliği taşır. Bu bağlamda Erdoğan'ın bir diğer politik ideolojisi de milli iradedir (Bora, 2012: 15). AK Parti liderlerinin çoğunluğu, halk arasından çıkmış halkla ruhsal ve kültürel bağlarını koparmadan yükselmiş kimselerdir. Bu bağlamda Erdoğan, kendinden önceki Turgut Özal ve Süleyman Demirel'e nisbetle halka oldukça yakın olmuş ve bu yakınlığı da korumayı bilmiştir (Karpas, 2016: 260). Varoluşunu, millet iradesi etrafında inşa eden Erdoğan'ın siyaset yapma biçimini de milli irade ideolojisi belirlemektedir. Demokrasinin tecellisi olarak değerlendirilen milli irade; nerdeyse Erdoğan'ın her politik konuşmasında sandık, milletin egemenliği, seçilmişlerin üstünlüğü, halkın iradesi gibi milli iradeyi çağrıştıran kavramlar seti biçiminde kendini göstermektedir. Onun perspektifine göre, milli irade veya sandığın üstünlüğü gibi kavramlar düzeni çoğunluğun egemenliğini ve demokrasiyi ifade eder.

2002-2010 yılları arasında bürokratik vesayetın tasfiye edilme sürecinde, 27 Nisan emuhtirasında, 367 krizinin aşılmasında, Cumhurbaşkanının doğrudan halk tarafından seçilmesini sağlayan anayasa değişikliği referandumunda veya AK Parti'ye açılan kapatma davasındaki kararlı duruşta, Erdoğan'ın politik kılavuzu milli irade olmuştur. Erdoğan'ın siyasi söyleminin merkezinde hep milli irade kavramı yer almıştır. Erdoğan bir konuşmasında (2008); "*Ben dünyada bu milletin varoluş iradesini kıracak hiç bir güç göremiyorum*" der. Ona göre; milli irade ve halkın tercihleri, demokrasinin ve Cumhuriyet'in temelidir. Milli irade bir bütün olarak düşünüldüğünde toplumun kanaatleri anlamına gelmektedir (Erdoğan, 2007).

Erdoğan'ın politik düşüncesine göre, toplumun sorunları ancak millete müracaat edilerek çözülebilir. Bundan dolayı Erdoğan; milli iradeyi gasp etmeye çalışan vesayet odaklarına, darbecilere ve cuntacılar karşı olmuş ve karşı durmuştur. Erdoğan'ın (2010) ifadesiyle "*Demokrasilerde iktidarlar seçimle gelir, seçimle gider... Millet iradesinin üzerinde hiçbir güç yoktur, olamaz. Kendisini TBMM'nin ve millet iradesinin üzerinde görenler, kendisinde böyle bir yetkiyi vehmedenler, apaçık gaflet ve dalalet içinde olurlar.*" Çünkü "*Demokratik istikrar; savaş yerine müzakereyi ve uzlaşmayı esas alır ve ihtilaflı durumlarda her iki tarafın da kazanmasını gerektiren bir durumdur*" (Heper ve Sayarı, 2008: 98). Bir toplumun demokratik istikrara kavuşmasının yolu da milli iradenin tecelli etmesinden geçer. Erdoğan'ın, AK Parti'ye karşı açılan kapatma davasında ve iktidarı sürecinde karşılaştığı darbe girişimlerinde dik ve demokratik durmasının arka planında milli iradenin yanında yer alma kaygısı vardır. 15 Temmuz 2016 gecesinde FETÖ mensupları tarafından gerçekleştirilen darbe girişimi karşısında Erdoğan'ın dik duruşu; demokrasiyi gasp etmeye çalışanlara karşı milli iradenin yanında yer alma anlamına gelir. Erdoğan'ın o gece göstermiş olduğu siyasi liderlik, sadece darbe girişiminin başarısız olmasını sağlamamış veya örgütün operasyon kabiliyetini yok etmemiştir; o siyasi liderlik, milli iradenin yeniden tecelli etmesini ve toplumsal bütünlüğü sağlamıştır (Akdoğan, 2017: 217).

Başlangıçta vesayet odaklarını tasfiye etmek hedefini gözeten Erdoğan, kazanmış olduğu her seçimle milli iradeyi hakim kılmak biçiminde özetlenebilecek olan bir amacın taşıyıcısı olmuştur.

5. Sonuç ve Değerlendirme

Öncelikle, sosyal bilimlerde toplumsal vakıalar, tek bir nedenle açıklanamayacak kadar komplike özelliklere sahiptir. Erdoğan'ın liderliğini veya siyaset yapma biçimini; "sadece" onun geçmişi, siyasi kariyeri, sosyal çevresi, ideolojisi veya stratejisi ile açıklamak yeterli değildir. Ancak bu ve benzeri faktörler, onun siyaset yapma biçimi üzerinde oldukça etkili olmuş, neredeyse, başarısının yapı taşlarını oluşturmuştur. Milli Selamet Partisi ile başlayan siyasi yolculuğuna AK Parti ile devam eden Erdoğan'ın ideolojik duruşunun ortaya çıkışında aldığı eğitim, okuduğu okullar,

karşılaştığı sosyo/politik sorunlar belirleyici olmuştur. Bundan dolayı bu çalışmada, Erdoğan’ın kişisel özelliklerini, geçmişini, amaçlarını ve siyasi ideolojisini ve stratejisini inceledim.

Lider odaklı siyasetin etkin olduğu Türkiye gibi muhafazakâr bir toplumda din, oldukça önemli bir değer olma özelliği taşır. Kişilerin oy verme veya bir partiyi destekleme gibi siyasi davranışları üzerinde dinin belirleyici bir etkisi vardır. Türkiye’nin yakın tarihinde, dindar veya dini hassasiyete sahip seçmenin çoğunlukla dindar liderlere veya muhafazakar değerlere saygılı partilere oy verdiği görülmüştür. Bundan dolayı olsa gerek, partilerin programlarında dini özgürlüklere dair maddeler yer almakta ve dini söylem her seçim döneminde sağ veya sol partilerin tamamında kendine yer bulmaktadır. Bu durum Erdoğan ve onun partisi için de geçerlidir.

Türkiye’de Erdoğan’ın liderlik biçimini ortaya koymak için Max Weber’e atıfla karizma kavramına müracaat edilmektedir. Ancak Erdoğan’ın liderliğini karizmanın büyümesi ile açıklamak pek mümkün değildir. Çünkü karizmanın olağanüstü gücü, bir liderin aralıksız on altı sene seçim kazanması için yeterli değildir. Bir liderin gerçek gücü, karizma ile rasyonelliğin ahenkli buluşması ile ortaya çıkabilir. Erdoğan, karizmasını rasyonellik ile buluşturmuş; çalışkanlığı, cesareti ve risk alan tarafları ile liderliğini karizmanın olağanüstülüğünün ötesine taşımıştır. Erdoğan, karizmatik otorite ile rasyonel aklı sentezleyerek liderliğini pekiştirmiştir. Bu durum, onun liderliği konsolide etmiştir.

Bunun yanı sıra, Erdoğan’ın liderliğini konsolide eden birçok özellik bulunmaktadır. Bunlardan ilki, onun almış olduğu eğitimidir. Özellikle imam hatip okulunda almış olduğu hitabet eğitimi ve katılmış olduğu sosyal aktiviteler onun liderliğinin arka planını oluşturmuştur. Eğitim sürecinde Erdoğan, hem etkili şiir okumak ile toplumu etkilemeyi hem de hitabet dersi ile güçlü bir başarılı bir hatip olmayı öğrenmiştir. Bununla beraber, edebiyata ve sporun farklı dallarına olan ilgisi, onun liderlik gücünü pekiştirmiştir. Erdoğan’ın güçlü ve etkili liderliğinin arkasında, bu süreçte aldığı eğitim ve yapmış olduğu pratikler belirleyici olmuştur. Dahası, Erdoğan’ın çocukluktan beri tutkusu olan futbol sporu bile onun mücadeleci yönüne katkı sağlamıştır. Erdoğan’ı birçok siyasetçiden ayıran vasfı da bu özellikler olsa gerek.

Erdoğan siyasetinin bir diğer özelliği de neredeyse ilkokuldan beri siyasetin içinde olmuş, politikanın her katmanında yer almış; gökten zebille inmemiştir. Hayatının her döneminde siyasetin içinde olan Erdoğan, siyasetin farklı katmanlarında politikayı öğrenmiş, tecrübe etmiş ve özellikle AK Parti’nin kuruluşu ile beraber geçmişte edinmiş olduğu siyasi tecrübeyi kendi politik programında uygulamıştır.

Bir de Erdoğan, siyaset mühendisliğinin eseri değildir. Siyaset mühendisliğinin eseri olmaması, toplumun farklı kesimleri ile kurmuş olduğu sahici ve organik ilişki, orta sınıftan ve muhafazakar dünyanın değerlerini tanınması, rasyonellik ve reel siyaset ile kurmuş olduğu bağ gibi kişisel veya politik özellikler, Erdoğan’ın siyasi hinterlandını genişletmesine katkı sağlamış ve onun siyasetteki varlığını kalıcılaştırmıştır. Bundan dolayı

Erdoğan’ın bir diğer özelliği de Milli Görüş siyasetinden kopuşudur. Milli Görüş Hareketinin rahle-i tedrisatından geçen Erdoğan, AK Parti’nin kuruluşu sürecinde zihinsel dönüşüm yaşamış ve Milli Görüş siyasetine ait birçok fikri revize etmiştir. Siyasal İslamı savunan Milli Görüş’ün aksine Erdoğan; laiklikle uyumlu, siyasal İslam’dan uzak, küresel dünyaya açık ve çoğulcu bir siyaseti tercih etmiştir. Bu dönüşüm, Erdoğan’a iktidarın yolunu açmış ve kurmuş olduğu partiye de toplumun farklı kesimlerini kucaklayıcı bir özellik kazandırmıştır. Bundan dolayı Erdoğan’ın etkisi ile İslamcılar, siyasal sistem ile barışmış veya sert ideolojik duruşlarını kaybetmiştir.

Çalışmada görüldüğü üzere Erdoğan’ın bir diğer özelliği de muhafazakar ve dindar bir politik aktör oluşudur. Öncelikle onun muhafazakarlığı, siyasal bir nitelik taşımaktan öte kültürelidir. Erdoğan, siyasi muhafazakarlığı değil kültürel muhafazakarlığı savunur. Yerli ve milli değerlerle uyumlu bir politika üreten Erdoğan; AK Parti’nin muhafazakar bir parti olduğunu, evrensel

değerlerle uyumlu siyaset ürettiğini ve dinci bir parti olmadığını vurgular. Erdoğan'ın ve AK Parti'nin Türkiye'yi yönetmeye başladığı 3 Kasım 2002 tarihinden beri uygulamış olduğu siyasi icraatlar da bunu teyit eder niteliktedir. Ayrıca Erdoğan'ın bu özelliği, onun toplum ile daha sağlıklı ilişki kurmasını da katkı sağlamıştır. Dindar, yerli ve milli bir lider; uygulamış olduğu politikalarla hem Türkiye'nin gelişen demokrasi kültürüne katkıda bulunmuş hem de Türkiye'nin içsel sorunlarını çözmeye iradesi göstermiş ve bir kısmını da çözebilmiştir. Laiklik veya şeriat gibi tartışma konularının gündemden düşmesinde Erdoğan'ın etkisi yadsınamaz. Erdoğan Siyaseti, laiklik ile din arasında ahenkli bir ilişki kurarak, Türkiye'nin dindarları ile sekülerleri arasındaki uçurumu azaltmış ve toplumsal bütünlüğe katkıda bulunmuştur. Yanı sıra, Türkiye'yi hem militan laikliğin baskısından kurtarmış hem de dini ve dindarlığı kendinden korkulan nesnelere olmaktan çıkarmıştır. Dışlayıcı laiklik etkisi kaybetmiş, pasifize olmuş ve laiklik din özgürlüklerini koruyan özgürlükçü bir hüviyete kavuşmaya başlamıştır.

Bu çalışmaya göre, Erdoğan'ın liderliğinin parametrelerinden bazıları şunlardır;

a. Bizce Erdoğan'ın liderliğinin en temel özelliği, karizmatik otoriteden öte rasyonelliktir. Tanrı vergisi bir lütüf olmaktan öte çalışmanın ve zamanın ruhuna uygun siyaset üretmenin sonucudur.

b. Erdoğan'ın güçlü liderliğininin oluşumunda çocukluğunda ve gençliğinde yaşamış olduğu olayların etkisi bulunmaktadır. Örneğin, Menderes'in idamında babasının gözyaşlarını tanıklık etmesi, partisinin kapatılmaktan kıl payı kutulması gibi politik anılar, Erdoğan'ın vesayet odaklarına ve siyasete müdahale eden enstrümanlara karşı mücadele etme azmini kamçulamıştır.

c. Erdoğan'ın geçmişi ve kişilik özellikleri, Türk siyasal hayatını etkilemiştir.

d. Erdoğan'ın yaşamış olduğu zihinsel dönüşüm, kendisinin ve Türkiye'nin önünü açmış; böylece Siyasal İslam'dan bağıni koparan müslüman-muhafazakarlar Türkiye'yi yönetme şansını elde etmiştir.

e. Türkiye'nin yakın tarihi ve Erdoğan tecrübesi de göstermektedir ki, güçlü ve etkili bir lideri olmayan partilerin bu ülkenin değişim ve dönüşümüne katkı sağlaması zor görünmektedir.

Sonuç olarak, onaltı yıldan beri Türk siyasal hayatında yaşanan köklü değişimin arka planında Erdoğan'ın etkili ve güçlü liderliği bulunmaktadır. Başarılı bir örneklik teşkil eden Erdoğan siyaseti ve liderliği, Türk siyasetini anlamak için iyi bir "klavuz kitapçık" veya bir "rehber kitap" niteliğindedir. Başarılı olmak isteyen politik aktörler ve AK Parti'yi anlamak isteyen uzmanlar, önyargısız biçimde bir siyasi figür olarak Erdoğan'ı analiz etmelidir.

KAYNAKÇA

- Akkır, R., (2017). *17-25 Aralık'tan 17 Temmuz'a FETÖ*, İstanbul: AZ Yayınları.
- Akdoğan, Y., (2004). *AK Parti ve Muhafazakar Demokrasi*. İstanbul: Alfa Yayınları.
- Akdoğan, Y., (2017). *Siyasi Liderlik ve Erdoğan*. İstanbul: Turkuaz Kitap.
- Akdoğan, Y., (2018). "AK Parti ve Erdoğan'ın Liderliği". *Kuruluşundan Bugüne AK Parti*. Nebi Miş, Ali Arslan. İstanbul: SETA Yayınları.
- Akyüz, İ., (2016). Türkiye'de Dışlayıcı Laiklikten Pasif Laikliğe Geçiş Sürecinde Başörtüsü Yasağının Kaldırılması. *Turkish Studies-International Periodical for the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic* Volume 11/7 Spring 2016 p. 67-84, ISSN: 1308-

-
- 2140, www.turkishstudies.net., DOI Number:
http://dx.doi.org/10.7827/TurkishStudies.9670, ANKARA-TURKEY.
- Aziz, A., (2014). *Siyasal İletişim*. Ankara: Nobel Yayın Dağıtım.
- Besli, H. ve Özbay Ö., (2010). *Recep Tayyip Erdoğan: Bir Liderin Doğuşu*. İstanbul: Meydan Yayınları.
- Bora, T ve Canefe, N., (2002). “Türkiye’de Popülist Milliyetçilik”. *Modern Türkiye’de Siyasi Düşünce: Milliyetçilik*. İstanbul: İletişim Yayınları.
- Bora, T. (2012)., “Türk Sağı: Siyasal Düşünce Tarihi Açısından Bir Çerçeve Denemesi”. Türk Sağı: Mitler, Fetişler ve Düşman İmgeleri. Der: İ. Ö. Kerestecioglu ve G. G. Öztan. İstanbul: İletişim Yayınları.
- Canovan, M., (1981). *Populism*. New York: Harcourt Brace Jovanovich.
- Çakır, R. ve Çalmuk, F., (2001). *Recep Tayyip Erdoğan: Bir Dönüşüm Öyküsü*. İstanbul: Metis Yayınları.
- Daver, B. (1968)., *Siyaset Bilime Giriş*. Ankara: Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Yayınları.
- Demirci, İ. E., (2001). *Recep Tayyip Erdoğan: Bu Şarkı Burada Bitmez*. İstanbul: Nesil Yayınları.
- Duran, B. (2018)., “AK Parti’nin İdeolojik Dönüşümünün Kodları”, *Kuruluşundan Bugüne AK Parti*. Nebi Miş, Ali Arslan. İstanbul: SETA Yayınları
- Duman, D. ve Yorgancılar, S., (2018). *Türkçülükten İslamcılığa MTTB*. Ankara: Maarif Mektebi Yayınları.
- Erdoğan, R. T., (2001). 13 Eylül 2001 Tarihinde Rusya’nın Ankara Büyükelçisinin Kabulünde Yapılan Konuşma.
- Erdoğan, R. T., (2010). “Erdoğan’dan Merkel’e Vizeyi Halledelim”. <http://www.hurriyet.com.tr/gundem/erdogandan-merkele-vizeyi-halledelim-16000779>
- Erdoğan, R. T., (2003). 8 Ağustos 2003 Tarihinde Adli Yılı Açılışında Yapılan Konuşma.
- Erdoğan, R. T., (2003a). “Sunuş”. *Muhafazakar Demokrasi*. ss. 6-8. Haz: Yalçın Akdoğan, Ankara: AK Parti Yayınları.
- Erdoğan, R. T., (2004). *Uluslararası Muhafazakarlık ve Demokrasi Sempozyumu Kitabı*. Ankara: AK Parti Yayınları.
- Erdoğan, R.T., (2004c). 22 Temmuz 2004 Tarihinde ASO Meslek Komiteleri Toplantısında Yapılan Konuşma. <http://www.hurriyet.com.tr/gundem/erdogandan-verginizi-odeyin-cagrısı-38627376>
- Erdoğan. R.T., (2004a). 29 Ocak 2004 Tarihinde AEI’de Yapılan Konuşma.
- Erdoğan, R. T., (2004b). *Uluslararası Muhafazakarlık ve Demokrasi Sempozyumu Kitabı*, Ankara: AK Parti Yayınları.
- Erdoğan, R. T., (2007). 29 Mayıs 2007 Tarihinde Yapılan Grup Konuşması.
- Erdoğan, R.T., (2008). 9 Ocak 2008 Tarihinde İl Başkanları Toplantısında Yapılmış Olan Konuşma.
- Erdoğan, R. T., (2008a). 11 Ekim 2008 Tarihinde Yapılan TBMM’de Yapılan Grup Konuşması.
- Erdoğan, R. T., (2009). 7 Aralık 2009 Tarihinde Johns Hopkins Üniversitesi’nde Yapılan Konuşma.

- Erdoğan, R. T., (2010). 22 Ocak 2010 Tarihinde Genişletilmiş İl Başkanları Toplantısında Yapılan Konuşma.
- Ergezer, B., (1995). *Liderlik ve Özellikleri*. Ankara: Ocak Yayınları.
- Habertürk. (2007). “Bilinmeyen Yönleriyle Tayyip Erdoğan”, <https://www.haberturk.com/yasam/haber/30444-bilinmeyen-yonleriyle-tayyip-erdogan>
- Heper, M. ve Sayarı S., (2008). *Türkiye’de Liderler ve Demokrasi*. İstanbul: Kitap Yayınevi.
- Heywood, A., (2006). *Siyaset*. Ankara: Liberte Yayınları.
- Hürriyet. (2000). “Kasımpaşalılar Anlatıyor”, <http://www.hurriyet.com.tr/kasimpasalilar-anlatiyor-39133609>
- Jenkins, G., (2010). Semboller ve Gölge Oyunu: Ordu-AKP İlişkileri 2002-2004. AK Parti: Toplumsal Değişimin Yeni Aktörleri, Edit: Hakan Yavuz. İstanbul: Kitap Yayınevi.
- Karpat, K. H., (2016). *Kısa Türkiye Tarihi (1800-2012)*. İstanbul: Timaş Yayınları.
- Kara, B., (2018). Hükümet Programında AK Parti’nin Ortaya Koyduğu Muhafazakarlık Politikaları, *Turkish Studies-International Periodical for the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic* Volume e 13/3, Winter 2018, p. 373-388, ISSN: 1308-2140. www.turkishstudies.net, DOI Number: <http://dx.doi.org/10.7827/TurkishStudies.12956>. ANKARA-TURKEY
- Komşuoğlu, A., (2008). *Siyasal Yaşamda Bir Lider: Süleyman Demirel*. İstanbul: Bengi Yayınları.
- Köktaş, M. E., (1997). *Din ve Siyaset*. Ankara: Vadi Yayınları
- Müller, J. W., (2018). *Popülizm Nedir*. İstanbul: İletişim Yayınları.
- Milliyet. (1998). “Erdoğan’a 10 ay hapis”, <http://www.milliyet.com.tr/1998/04/22/siyaset/siy00.html>
- Milliyet. (2011). “Derste Kılınan Namaz Hayatını Değiştirdi”, <http://www.milliyet.com.tr/derste-kilinan-namaz-hayatini-degistirdi-siyaset-1410266/>
- Norton, R. A.,(2008). “Takdim”. Graham E. Fuller, *Yeni Türkiye Cumhuriyeti*. İstanbul: Timaş.
- Ortaylı, İ. ve Küçükaya, İ., (2018). *Cumhuriyetin İlk Yüzyılı(1923-2023)*. İstanbul: Kronik Kitap.
- Olçak, E. (2012)., “Erol Olçak’la Söylesi: Yüzde 60 Oya Neden Ulaşmayalım?”. *CNBC-E Business-60*
- Özbudun, E. ve Hale W., (2010). *Türkiye’de İslamcılık, Demokrasi ve Liberalizm: AKP Olayı*. İstanbul: Doğan Kitap.
- Özkır, Y., (2018). “AK Parti’nin Siyasal İletişim Stratejisi”, *Kuruluşundan Günümüze AK Parti*. Nebi Miş, Ali Arslan. İstanbul: SETA Yayınları.
- Özkır, Y., (2017). “Darbecilerin İlk Adresi: Medya Organları”. 15 Temmuz’da Medya: Darbe Ve Direnişin Mecrası. Edit: İsmail Çağlar, Mehmet Akif Memmi, Fahrettin Altun. İstanbul: SETA Yayınları.
- Sarıbay, A. Y., (1985). *Türkiye’de Modernleşme Din ve Parti Politikası: MSP Örnek Olayı*. İstanbul: Alan Yayıncılık.

- Sabah. (2016). “AK Parti Kuruluşunun 15. Yıldönümünü Anmaya Hazırlanıyor.” <https://www.sabah.com.tr/gundem/2016/08/13/ak-parti-kurulusunun-15-yil-donumunu-anmaya-hazirlaniyor>
- Sabah. (2018). “Dünden Bugüne Recep Tayyip Erdoğan’ın Yaşamı ve Siyasi Kariyeri.” <https://www.sabah.com.tr/galeri/turkiye/dunden-bugune-recep-tayyip-erdoganin-yasami-ve-siyasi-kariyeri>
- Sabah. (2012). “İmam Hatipler Göz Bebeği Olacak”, <https://www.sabah.com.tr/gundem/2012/04/25/erdogan-imam-hatipler-goz-bebegi-olacak>
- Tccb. “Biyografi”, <https://www.tccb.gov.tr/receptayyiperdogan/biyografi/>
- Turam, B., (2011). *Türkiye’de İslam ve Devlet*. İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları.
- Türk, H. B., (2014). *Muktedir: Türk Sağ Geleneği ve Recep Tayyip Erdoğan*. İstanbul: İletişim Yayınları.
- Türk, H. B., (2008). *Şirket ve Parti: Genç Parti ve Yeni Siyaset*. İstanbul: İletişim Yayınları.
- Werner, İ., (1993). *Liderlik ve Yönetim*. İstanbul: Rota Yayınları.
- Weber, M., (1993). *Sosyoloji Yazıları*. İstanbul: Hürriyet Vakfı Yayınları.
- Yanık, M. (2014). “Erdoğan’ı Siyaseten Özel Kılan Dört Özellik”. <http://www.star.com.tr/acik-gorus/erdogani-siyaseten-ozel-kilan-dort-ozellik-haber-878613/>
- Yıldız, A., (2004). “Muhafazakarlığın Yerleştirilmesi ya da AKP’nin Yeni Muhafazakar Demokratlığı”. *Karizma Dergisi*-7.
- Yıldırım, A. A., (2008). *Siyasal İletişim Sürecinde Hitabet Sanatının Kullanımının Liderin Başarısına Etkisi: Recep Tayyip Erdoğan Örneği*. Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Basılmamış Yüksek Lisans Tezi.
- Yüzendağ, A., (1964). *Hitabet Dersleri*. Ankara: Ayyıldız Matbaası.